

Dr. sc. Ramiza Smajić, naučni saradnik za stariju historiju (osmanski period) / Research Associate for Early History (Ottoman period)
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Institut za historiju / Institute for History
ramizas@hotmail.com, ramiza.smajic@iis.unsa.ba

**ENCIKLOPEDISTA MUHAMED ENVERI KADIĆ:
VIZIJE I POUKE¹**

**ENCYCLOPEDIST MUHAMED ENVERI KADIĆ:
VISIONS AND LESSONS²**

Sažetak

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu i ugledna institucija za historijska istraživanja u Republici Turskoj Türk Tarih Kurumu krajem 2018. godine potpisali su protokol o saradnji na projektu priređivanja i objavljivanja regesti obimnog rukopisa Tārīh-i Enveri, Historije Muhameda Enverija Kadića. Naredne četiri godine obje ove institucije koje su čuvale prve primjerke Tariha poduzele su niz aktivnosti u cilju realizacije potpisanog projekta. Promocijom planiranog i urađenog dijela posla Gazi Husrev-begova biblioteka je 13. januara 2023. godine obilježila svoju 486. godišnjicu. Činjenica da je s imenom i djelom ovog posebnog arhiviste, prepisivača, pjesnika, epigrafa i bibliofila detaljnije bio upoznat ograničen broj ljudi van oblasti orijentalistike, osmanistike i historije nameće potrebu da se u jednom sažetom obliku predstave njegov lik, djelo i vizije.

Ključne riječi:

Bosna i Hercegovina, historija, izvanredan arhivista, Tarih-i Enveri

Summary

At the end of 2018, Gazi Husrev-bey library in Sarajevo and the renowned institution for historical research in the Republic of Turkey, Türk Tarih Kurumu, signed a protocol on cooperation on the project of preparing and publishing the regesta of the voluminous manuscript Tārīh-i Enveri, History of Muhamed Enveri Kadić. For the next four years, both of these institutions, which kept the first copies of the History, undertook a series of activities in order to realize the signed project. On January 13, 2023, the Gazi Husrev-bey library marked its 486th anniversary by promoting the planned and completed part of the work. The fact that the name and

¹ Tekst je dopunjeno javno predavanje na promociji projekta izdavanja regesti rukopisa Muhameda ef. Enverija Kadića u okviru obilježavanja 486. godišnjice postojanja i rada Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu.

² This text is a supplemented public lecture held on the promotion of the project of publishing the regesta of Muhamed-ef. Enverija Kadić's manuscripts as a part of the celebration of the 486th Gazi Husrev-bey's Library in Sarajevo's anniversary.

work of this special archivist, copyist, poet, epigrapher and bibliophile was known in detail by a limited number of people outside the fields of Orientalism, Ottoman studies and history, imposes the need to present, in a concise form, his character, work and visions.

Key words

Bosnia and Herzegovina, history, archivist extraordinaire, Tarih-i Enveri

Iako je najjednostavnije pozvati se na arhivski dosje s ličnim dokumentima Muhameda ef. kao i službenim tabelama o njegovim sposobnostima,³ danas historičar zna da je daleko potrebnije prepoznati rezultate i značaj ovakvog čovjeka kroz njegov odnos prema radu u složenom kontekstu vremena i prostora u kojem je djelovao. Kadić je bio vizionar, uporno bilježeći sve i slijedeći praksu osmanske administracije da sve što se radi treba raditi u *suretima i musveddama*, primjercima, kopijama. Radeći na dokumentima u godinama pred austrougarsku okupaciju, bio je svjestan da dolazi drugo vrijeme, drugi sistem, drugo pismo, osjećajući duh novog doba u kojem će dokument biti možda cilj uništenja od onog Drugog.⁴ Kad je u agresiji 1992. godine navođenom raketom doslovno spaljen Vilajetski arhiv u Orijentalnom institutu, za niz gradova je izgorjela kompletna arhivska građa na osmanskom jeziku. Izgorjeli su zauvijek npr. spiskovi članova čerkeskih porodica koje su, između pola miliona ljudi prognanih sa Kavkaza, jednim dijelom završile u Bosni pa se nikad više neće znati tačno koliko ih je i ušlo u Bosnu.⁵ Ipak, dok su u Orijentalnom institutu još gorjeli jedinstveni rukopisi među kojima i jedan

³ Muhamed Enveri Kadić je svoj životni put započeo 1855. godine u Sarajevu u kojem će završiti osnovnu školu (mekteb-i ibtidaiju) i ruždiju, da bi potom dvije godine učio pred Mustafom Hilmi-ef. Omerovićem u Gazi Husrev-begovoj medresi. Svoj radni vijek od 1871. do 1923. godine, kao i godine u penziji, u potpunosti je, pored redovnog posla, posvetio prikupljanju pisane riječi općenito vezane za historiju Bosne u svim njenim administrativnim formama kroz dugi period između druge polovine 14. do prve trećine 20. stoljeća. Ljubaznošću kolege Muje Košića, u posjedu sam kopija personalnog dosjea sa tabelama sposobnosti Muhameda ef. Kadića (ABiH, VSS, Personalni dosjei, Muhamed Kadić).

⁴ Historija je to češće bilježila u Bosni i Hercegovini. Partizani su npr. prilikom provale i napada istih na grad Gacko 14. juna 1943. godine uništili imamatsku građu i uredske muhure. Detaljnije vidjeti u: Smajić 2021, 265-280.

⁵ Iz nekih gradova po manjem entitetu današnje Bosne i Hercegovine arhive su u ratu 1992-1995. puštane da propadaju u vlazi ili su jednostavno izbačene vani da ih raznose životinje ili ljudi, ili kao u Bijeljini ostavljene u zgradi autobuske stanice. Dio tih dokumenata prodaje se za sitan novac po oglasima, a da se radi o izuzetnim sudskim protokolima i drugoj arhivskoj građi prvorazredne vrijednosti, osvjedočila sam se i lično jer kupci traže pomoć oko iščitavanja dokumenata na kojima stoje pečati i brojevi nadležnih arhiva.

iz 11. st., kao i dokumentarna historija Bosne, poznavaoce Kadićevog rada je tješilo saznanje da je u okviru njegovog *Tariha* ostao sačuvan cijeli trezor građe za historiju Bosne. Radeći još u godinama osmanske uprave, on je prepisao na stotine sultanskih dokumenata, fermana, berata, masu bujuruldija, vakfija, vasijetnama, hudžeta. Hamdija Kreševljaković u čudu navodi da je Kadić otišao i predaleko prepisujući čak i ono šta bi našao u turskim štampanim djelima, a odnosilo se na njegovu domovinu. Izdvojio je zemljake i sve namjesnike u Bosni iz temeljnih osmanskih leksikona (Sicilli Osmânî, Kâmûsü'l-A'lâm i dr.) Prepisao je Muvekkitovu *Povijest Bosne, Hroniku Mula-Mustafe Bašeskije*, potom kompletan Fadil-pašin *Divan*, tačnije, preko 40 djela bosanskohercegovačkih autora koji su pisali na orijentalnim jezicima. Dosta njih je i sačuvano samo zahvaljujući njegovom prepisu. Zahvaljujući tolikoj Kadićevoj ljubavi prema bosanskom pisanom nasljeđu, radoholizmu i navici da prepise radi u više primjeraka, bosanskohercegovački naučnici su dobili građu za višestrana istraživanja iz različitih oblasti. Ono što njegovom enciklopedijskom načinu donošenja dokumenata i druge građe daje nesporan naučni karakter jeste što za svaki prepis navodi tačan izvor.

Bibliotekari i arhivisti su općenito altruisti, jer za nas (nekad i od nas) čuvaju građu, brinu o bibliotečkom i arhivskom nasljeđu, daju na uvid istraživačima. Put pisane riječi od akceptiranja do istraživačkog stola svakog istraživača je, međutim, puno složeniji nego put jednog čovjeka. U arhivističkom poslu koji zahtijeva ne samo poznavanje jezika i pisma na kojima je starija građa nastajala nego i snalaženje u iščitavanju koje je često dešifrovanje, uglavnom se ljudi podrazumijevaju i ostaju nevidljivi. Ipak, negdje s početka 90-ih ostala je i anegdota iz koje se može vidjeti kako ljudi poput Muhameda Enverija Kadića i bukvalno žive poslije svoje smrti. Naš rano preminuli kolega iz Orientalnog instituta Fehim Dž. Spaho rekao je bio supruzi da će im doći Hamo (Muhamed Kreševljaković) sa Kadićem da rade. Kako se Muhamed ubrzo pojavio, supruga ga je upitala gdje je taj Kadić. “Pa evo ga”, odgovorio je Muhamed pokazujući na fasciklu pod rukom. Bio je to jedan svezak od njih 28, koliko ih čini Kadićev *Tarih*. Po količini prepisane građe, djela i ostalog materijala, a kada se uzmu u obzir naše teškoće u iščitavanju osmanske građe, to predstavlja, u najmanju ruku, 28 Kadićevih života.

Mi, međutim, danas živimo u vremenu kad konstatiramo otuđivanje takvih vrijednosti po arhivima i bibliotekama. Živimo u vremenu u kojem ni učenici, kao ni njihovi roditelji, u školskom gradivu ne nailaze na podatak da je npr. munara na džamiji u Hrasnom ustvari munara sa zatrte Skenderije džamije i da je za tu “preživjelost” zaslužan bio isto jedan činovnik. Živimo u vremenu kad ni većina intelektualaca ne zna podatak da je na mjestu gdje se nalazi Vječna vatra u Sarajevu stajao spomenik Bosanskom vojniku u austrougarskoj

vojsci, slično kao i u drugim većim gradovima poput Mostara, Doboja, Bihaća...⁶ Nažalost, obično se čeka da neko drugi nešto uradi, a onda se zamjera zbog pogrešnih predstava naših identiteta, svijesti, prošlosti i kulture. Takvo stanje vapi za učenjem od uzora poput Kadića i od Kadića. No nameće se pitanje koliko se konkretno o njemu samom zna u Sarajevu, u Bosni i Hercegovini, u domenu opće kulture, koliki su učinci njegove ostavštine, ima li dostojne sljedbenike, koliko je “posuđivan” i mogu li ga koristiti historičari bez poznavanja osmanskog jezika...

Dosadašnje institucionalno marginaliziranje značaja Kadićevog lika i djela, kojeg je tek struka, i to dijelom, poznavala, pokazatelj je svojevrsnog nereda i stihije u kojima živimo i radimo mi, baštinici tog nasljeđa. Još je Hamdija Kreševljaković davno zaključio da su za Kadićevog života samo dva čovjeka ikako skrenuli pažnju na njegov rad, Edhem Mulabdić i Hamdija Kapidžić. Istraživači poput Sejfudina Kemure potrudili su se da ponešto od Kadićeve građe iznesu u javnost, ali većina ostalog materijala, budući da je na osmanskome jeziku, ostala je poznata i dostupna uglavnom osmanistima i onima koji su preko osmanista bili zainteresirani da saznaju o sadržaju određenih dokumenata.⁷ Utoliko je značajnije što se nakon odlične – ali naglašavam – pojedinačne doktorske radnje dr. Alme Omanović-Veladžić prešlo konačno na institucionalni projekat objavljivanja onoga što nam je ostavio ovaj čovjek koji je sam po sebi bio i ostao – institucija.⁸

Radni vijek je Kadić proveo u dramatičnim previranjima druge polovine 19. i početka 20. st., atmosferi bujanja nacionalne svijesti, industrijalizacije, migracija stanovništva, prekrajanja granica, nastajanja novih nacionalnih država, balkanskih ratova, Prvog svjetskog rata itd. Kadićevi opisi buna, požara, izgradnje i popravaka gradova, džamija, mostova, talasa kuge, velikih događaja, uprave pojedinih valija uz dokumentarnu potkrjepu čine ga savršeno pouzdanim izvorom. Takva ostavština samo jednog čovjeka jedinstvena je u regionu. Pogledamo li na mikroplanu, znamo da i Srbija ima jednog Rašida Belgradija bez čijeg bilježenja bi Beograd ostao bez iole istinski valjane pisane historije iz važnog perioda, 19. st., u kojem je anticivilizacijski brisana prošlost grada, i to od ljudi koji su ga činili do objekata i grobalja. Kadićev *Tarih* je neuporedivo obimniji, vremenskim periodima i tematskim okvirima

⁶ Periodika ali i razglednice s početka 20. st. bilježe postojanje tih spomenika, pa se za ovaj sarajevski navodi kako učenici dolaze sa svojim nastavnicima i polažu cvijeće ispod tog spomenika. Detaljnije vidjeti u: Sarajevski list, XXXVIII, od 29. novembra 1915, br. 314, br. 317, od 2. decembra 1915, 2 (napis “Otkriće spomenika”).

⁷ Kreševljaković 1931, 273-275; 1933, 108-115; 2022, 132-139; Mulabdić 51-56; Nametak, 1981.

⁸ Omanović-Veladžić, 2009; 2015, 345-368; 2021.

daleko širi, raznorodnom građom vanredno bogatiji. Zarobljene u nacionalističke stereotipe, susjedne ideologije do dana današnjeg neće priznati da je Muvekkit praktično prvi moderni balkanski historiograf, a u Sarajevu je, u to vrijeme, uz Muvekkita stasavao i učio mlad čovjek koji će iza sebe ostaviti izuzetno važnu građu iz vremena buna u Krajini i Hercegovini, brojne druge izvore mimo dokumenata, ne samo drugih hronika, ne samo tariha o gradnji upravnih i vjerskih objekata, ne samo prepise velikih djela orijentalnoislamske prošlosti, nego i sve ono što je vidio da predstavlja dokaze identiteta jedne zemlje i njenih naroda kroz slovo, riječ, pjesmu, fotografiju, pečat. Naravno, Kadić je za života formirao i veliku biblioteku od preko 800 jedinica, kao i brojne časopise koji su izlazili u njegovo vrijeme i na koje je bio preplaćen.⁹

Čovjek mora imati na umu uvijek tri koordinate svakog vrijednog saznanja i života: za porodicu, za domovinu, za svijet. Kadić se držao tih okvira. Po nekim odrednicama, bio je skoro predodređen da bude čuvar bosanskog nasljeđa svojim perom. Rođen je od u to doba pismene majke, u kadijskoj kući. Prema riječima onih koji su ga pamtili i opisivali, nikad nije imao nadmen stav, a do smrti je postupao prema vlastitoj inicijativi “još istraživanja, još pisanja, još rada...”

Iako je službeno bio činovnik, Kadić je bio oličenje antonimije.¹⁰ Naoko jednoličan birokratski posao u prašini, za njega je bio duboko jezero skrivenih tajni o Bosni. Uz redovno obavljanje dužnosti on je kroz dokumente tragao za svakim elementom bosanskog iskustva ispunjavajući svezremensku obavezu historičara – podsjećati narod na ono što je ili što bi narod zaboravio. Nije bio čudak, nije bio povučen u sebe, jer su ga njegovi savremenici pamtili kao čovjeka vedrog karaktera, čovjeka koji nije bježao od društvenog života. Svako sijelo, bilo u svojoj kući ili kod nekog drugog, znao je iskoristiti da upozna ljude oko sebe sa novootkrivenim detaljima iz prošlosti. Imao je jaku memoriju, pa se i govorilo da je znao puno više negoli je zapisao. Uživao je veliki ugled među sugrađanima i rado su ga birali za svog predstavnika.¹¹ Uz uredan način života (rano ustajanje i najviše rada ujutro) i njegovo djelo je uzor hronotopa, konteksta u kojem prostor i objekti u njemu čine vrijeme opipljivim. Epigrami koje je ostavio,¹² događaji koje je zabilježio, pisani trag o svakom aspektu života koji mu je privukao pažnju, zabilježene pjesme koje su se pjevale, i one koje je sam pisao, sve je to činilo jedinstvo prostora i vremena. To je teško pronaći u ljudima današnjice, kad jedni koriste nauku

⁹ Sve stoji na raspolaganju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

¹⁰ Za detaljniji pregled njegove činovničke karijere kroz tri različita upravna sistema vidjeti: Kasumović 2018, 257-269.

¹¹ Navedeni posthumni zapis Hamdije Kreševljakovića.

¹² Mujezinović 1959, br. 4-5; 1960, br. 7-9, 10-12, 1-3.

kao bojno polje, balansirajući mitovima i stereotipima, a ne dokumentima, drugi čekaju da se treći bore za njih, puštajući četvrte da ljude koji pišu na osmanskom smatraju nepismenim, a peti bi najradije da historija ne postoji jer su dovoljni sami sebi.

Taj veliki i skromni čovjek, osjećajući da mu se bliži kraj, govorio je Kreševljakoviću da, ako bude jednom pisao o njemu, da je bolje da šta i izostavi, nego da ga prehvali koliko nije zaslužio.

Njegov *Tarih* baca posebno svjetlo na naše originalne tokove, autohtone, ali po vrijednosti ravne onim tzv. zapadnim, humanim, što i jeste istinska nauka. I pored izvještaja iz njegovog dosjea o tome da nije znao ćirilicu, potom i da ju je naučio, Kadić je bio čovjek renesanse erudicije. Stoga prirodno slijedi i samopitanje: Jesmo li dostojni nasljednici?

Svoje velikane na svjetskim univerzitetima narod studira, uvodi kolegije posvećene njima. Iz književnosti npr. čuvena je šekspirolologija... Da je kojim slučajem Muhamed Enveri Kadić rođen u nekoj drugoj zemlji, u njoj bi već odavno postojao predmet na studiju Filozofskog fakulteta posvećen radu, temama, metodologiji, spoznajama Muhameda Enverija Kadića. Barem dvogodišnji predmet na studiju našeg Filozofskog fakulteta obogatio bi arhivistiku, bibliotekarstvo, osmanistiku, diplomatiku, književnost...

Naravno, Muhamed Enveri Kadić je imao u Sarajevu i prethodnike koji nisu poput njega morali biti tu rođeni, ali su dobijali status Sarajlije voleći taj grad, radeći na njegovoj dobrobiti, poštujući ljude sa kojima su ga činili. Znameniti hroničari su bili i Husejn ef. Muzaferija i Osman Šugli Visočak, koji su živjeli u najgorim godinama nakon divljanja i paljevine Sarajeva od Savojskog, ostajali bez kuća, imovine, ali su stvarali i pisali. Abdullah Kantamirija i Mula Mustafa Bašeskija pisali su u vrijeme najvećih talasa kuge, potom Muvekkit i niz drugih. Kadić se rodio, radio i okončao svoj život u Sarajevu, a da nije uspio otići ni u Istanbul u kojem je htio da istražuje dalje o Bosni. Usudom i svojim odgojem i karakterom, vidio je svrhu čuvanja svoje domovine na način šticećenja njenog nasljeđa, a i ostajanjem u njoj. Njegovo djelo je ostalo svojevrsan vakuf za našu budućnost jer ima izuzetan značaj za istraživanje historije bosanskohercegovačkog prostora u periodu od 1364. do 1928. godine.

Za veličine kakav je Kadić, ljude koji su institucija za sebe i njihova djela koja su poput enciklopedija, potrebni su kontinuirani simpoziji i drugovrsna naučna okupljanja. U međuvremenu, raduje činjenica da Gazi Husrev-begova biblioteka stoji iza priređivanja regesti autografa koji je Muhamed Enveri Kadić pisao više od pola stoljeća, na skoro 12.000 listova. Planirano je da edicija na bosanskom jeziku bude objavljena u 50 svezaka.

Literatura

1. ABiH, VSS, Personalni dosjei, Muhamed Kadić
2. Kasumović, A., 2018. Sultanov, carev i kraljev službenik: činovnička karijera Muhameda ef. Kadića, *Travaux, (Histoire, Historie de l'art, Archéologie)*, 5, Faculte des Lettres et des Sciences Humaines de Sarajevo, str. 257-269.
3. Kreševljaković, H., 1931. Dva Bošnjaka povjesničara, *Narodna starina*, knj. X, Zagreb, str. 273-275.
4. Kreševljaković, H., 1933. Muhamed Enveri ef. Kadić, *Narodna uzdanica kalendar I*, str. 108-115.
5. Kreševljaković, H., 2022. *Nekrolozi*, O.Z. "Rekultura" i U.G. Videoarhiv, str. 132-139.
6. Mujezinović, M., 1950. Muhamed Enveri-efendi Kadić kao epigrafičar, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva*, br. 4-5; 1960, br. 7-9, 10-12, 1-3.
7. Mulabdić, E., Muhamed ef. Kadić, *Kalendar Pravda*, 51-56.
8. Nametak, Fehim, 1981. Predanost historiji: Uz pedesetu obljetnicu smrti Muhameda Enveri Kadića, *Odjek*, 20, Sarajevo, 15-31. oktobar 1981.
9. Omanović-Veladžić, A., 2009. *Sarajevo u hronici Muhameda Enverija Kadića u periodu 1839-1878: doktorska disertacija*, Sarajevo [Omanović-Veladžić, A.]
10. Omanović-Veladžić, A., 2015. Nad izvorima Kadićevog rukopisnog djela *Tarih-i Enveri*, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 64/2014, str. 345-368.
11. Omanović-Veladžić, A., 2021. *Hronika Muhameda Enverija Kadića kao izvor za izučavanje kulturne historije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Orijentalni institut.
12. *Sarajevski list*
13. Smajić, R., 2022. Ustanova ilmihaber između tradicije i administrativne prakse: primjer Mostara i okoline. U: *Slovo o Mostaru*. Zbornik radova sa 5. međunarodne naučne konferencije posvećene stvaralaštvu hercegovačkih autora, Mostar, 20. i 21. 10. 2021., Mostar: Univerzitet "Džemal Bijedić", Fakultet humanističkih nauka, 265-280.